

FRANSUZ VA O‘ZBEK TILLARIDA MUQOBILSIZ XARAKTER IFODALOVCHI LEKSIK BIRLIKLAR VA ULARNI BOSHQA TILGA TARJIMA QILISH MUAMMOLARI

Primova Munisa Majlim qizi

Alfraganus universiteti, Farmatsevtika va kimyo kafedrası

m.primova@afu.uz; Orcid:0009-0004-2921-5117

Annotatsiya. Mazkur maqolada fransuz va o‘zbek tillaridagi muqobilsiz (bezekvivalent) leksik birliklar, xususan, inson xarakteri va milliy ruhiyatni ifodalovchi so‘zlarning lingvomadaniy tabiati hamda ularni boshqa tilga o‘g‘irishdagi muammolar tahlil qilinadi. Har ikki tildagi xarakter ifodalovchi birliklar milliy dunyoqarash, qadriyatlar tizimi va madaniy tajriba bilan chambarchas bog‘liqligi, shu bois ularning boshqa tilda to‘liq muqobili topilmasligi asoslanadi. Shuningdek, bunday birliklarni tarjima qilishning asosiy usullari — transkripsiya, kalka, tavsifiy, taqribiy va izohli tarjima — qiyosiy misollar asosida ko‘rib chiqiladi.

Tayanch iboralar: muqobilsiz leksika, realiya, lingvomadaniy birlik, milliy xarakter, lakuna, konnotatsiya, tarjima transformatsiyasi, tavsifiy tarjima, fransuz tili, o‘zbek tili.

Kirish

Til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik zamonaviy tilshunoslik va tarjimashunoslikning markaziy masalalaridan biridir. Har bir xalqning tili uning tarixi, turmush tarzi, axloqiy-ma’naviy qadriyatlari va dunyoni idrok etish tarzini o‘zida aks ettiradi. Aynan shu sababli bir tildagi ayrim leksik birliklar boshqa tilda tayyor, aniq muqobilga ega bo‘lmaydi. Bunday so‘zlar tilshunoslikda muqobilsiz leksika deb yuritiladi va ular tarjimonning oldiga jiddiy nazariy hamda amaliy muammolarni qo‘yadi.

Fransuz va o‘zbek tillari tipologik jihatdan ham, madaniy-tarixiy negizi jihatidan ham bir-biridan keskin farq qiladi. Shuning uchun bu ikki til qiyoslanganda muqobilsiz birliklar soni ortadi. Ayniqsa, inson xarakteri, fe‘l-atvori va milliy ruhiyatni ifodalovchi so‘zlar tarjimada eng murakkab qatlamni tashkil etadi, chunki ular faqat predmetni emas, balki butun bir madaniy tushuncha va bahoni ifodalaydi. Mazkur maqolaning maqsadi — har ikki tildagi xarakter ifodalovchi muqobilsiz birliklarni qiyosiy tahlil qilish va ularni o‘g‘irishning samarali usullarini belgilashdan iborat.

Muqobilsiz leksika tushunchasi tarjimashunoslikka Ye.M. Vereshchagin va V.G. Kostomarovlarning lingvomamlakatshunoslik borasidagi tadqiqotlari orqali keng kirib keldi. Ularning ta’rifiga ko‘ra, muqobilsiz so‘zlar — bu boshqa madaniyatda mos tushuncha va shunga muvofiq so‘z bo‘lmaganligi sababli tarjima tilida doimiy ekvivalenti mavjud bo‘lmagan birliklardir. S. Vlastov va S. Florinlar esa bunday birliklarni «realiya» va «tarjimada o‘g‘irilmaydigan unsurlar» sifatida maxsus tadqiq etib, ularning tasnifi va o‘g‘irish yo‘llarini ishlab chiqdilar.

Lingvomadaniy nuqtai nazardan muqobilsizlik ko‘pincha lakuna, ya’ni bir til tizimidagi «bo‘sh katak» bilan izohlanadi: bir xalq ongida aniq shakllangan tushuncha ikkinchi xalq tilida nomlanmagan bo‘lishi mumkin. Xarakter ifodalovchi so‘zlar mana shu jihatdan alohida ahamiyat kasb etadi, zero ular denotativ ma’nodan tashqari kuchli konnotativ va baholash bo‘yog‘iga ega. L.S. Barxudarov ta’kidlaganidek, bunday holatlarda tarjimon so‘zning shaklini emas, balki uning ma’no hajmi va madaniy vazifasini uzatishga intilishi lozim.

Fransuz tilida xarakter ifodalovchi muqobilsiz birliklar

Fransuz tilida insonning fe'l-atvori, turmushga munosabati va ijtimoiy xulqini ifodalovchi bir qator so'zlar mavjudki, ularning o'zbekcha (shuningdek, ko'pgina boshqa tillardagi) bir so'zli muqobili yo'q. Masalan, *flâneur* so'zi shunchaki «sayr qiluvchi» emas, balki shoshmasdan, zavq bilan shaharni kuzatib yuruvchi, hayotni mushohada qiluvchi shaxs tushunchasini anglatadi. *Bon vivant* — hayotdan, ayniqsa, yaxshi taom va xushchaqchaq davralaridan bahramand bo'lishni yoqtiradigan odam; *savoir-vivre* esa muomala madaniyati, odob va hayot kechirish san'ati ma'nosini birlashtiradi.

Shuningdek, *esprit* (zukkolik, hoziatjavoblik va nozik hazil qobiliyati), *débrouillardise* (har qanday vaziyatda yo'lini topa olish, uddaburonlik), *désinvolture* (beparvo, yengil va erkin xatti-harakat), *joie de vivre* (hayotdan zavqlanish kayfiyati) kabi birliklarni ham bir so'z bilan o'girib bo'lmaydi. Bu so'zlar fransuz milliy xarakteri va madaniy ideallarining ajralmas qismi bo'lgani bois, ularni tarjimada tavsiflash yoki izohlashga to'g'ri keladi. Shu tariqa ular muqobilsiz leksikaning yorqin namunasi sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbek tilida xarakter ifodalovchi muqobilsiz birliklar

O'zbek tilida ham milliy xarakter, axloqiy ideal va ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi, boshqa tillarga osonlikcha o'girilmaydigan birliklar talaygina. Ularning katta qismi Sharq ma'naviyati, oilaviy va jamoaviy qadriyatlar bilan bog'liq. Masalan, *andisha* so'zi faqat «iymanish» yoki «hayo» emas, balki boshqaning ko'nglini o'ylab, nojo'ya so'z va harakatdan o'zini tiyish kabi nozik axloqiy tushunchani ifodalaydi. *Or-nomus* birikmasi shaxs va oila sha'ni, izzat-hurmati bilan bog'liq murakkab qadriyatni anglatadi.

Shu qatorda *uddaburon* (har ishning uddasidan chiqa oladigan), *bag'rikeng* (kechirimli, keng fe'lli), *oqko'ngil* (birovga yomonlik o'ylamaydigan, soddadil), *to'pori* (dag'alroq, ammo samimiy va to'g'riso'z), *mehr-oqibat* (o'zaro mehr va hamjihatlik) kabi so'z va birikmalar milliy xarakterning o'ziga xos qirralarini ifodalaydi. Ularni fransuz tiliga o'girishda yagona so'z emas, balki butun bir ibora yoki izoh talab qilinadi. Bu esa har ikki tilda xarakter leksikasining chuqur madaniy ildizga ega ekanligini ko'rsatadi.

Tarjima muammolari va ularni hal etish usullari

Muqobilsiz xarakter leksikasini tarjima qilishdagi asosiy muammo — so'zning ham denotativ, ham konnotativ va madaniy ma'nosini bir vaqtda saqlab qolishning ilojsizligidir. V.N. Komissarov va V.S. Vinogradov ta'kidlaganidek, bunday vaziyatlarda to'liq ekvivalentlikka erishib bo'lmaydi, shu bois tarjimon ma'no yo'qotishlarini kamaytirish va kompensatsiya qilish yo'llarini izlaydi. Amaliyotda quyidagi usullar keng qo'llaniladi.

Birinchidan, transkripsiya va transliteratsiya — so'zni tovush yoki harf jihatdan o'zlashtirib berish (masalan, *flâneur*, *savoir-vivre* singari birliklarni asl shaklda keltirish). Ikkinchidan, kalka — so'z yoki iborani tarkibiy qismlari bo'yicha so'zma-so'z o'girish. Uchinchidan, tavsifiy (deskriptiv) tarjima — tushunchani izohlovchi birikma orqali berish, bu usul xarakter leksikasi uchun eng keng tarqalgan va ishonchlisidir. To'rtinchidan, taqribiy tarjima — tarjima tilidagi yaqin, lekin to'liq mos kelmaydigan muqobilni tanlash (funksional analog). Beshinchidan, izohli tarjima — matn ichida yoki izoh (snoska) orqali qo'shimcha madaniy ma'lumot berish.

Usulni tanlash matn turi, uslubi va pragmatik vazifasiga bog'liq. Badiiy matnda ko'pincha taqribiy va tavsifiy tarjima uyg'unlashtiriladi, ilmiy yoki lingvomadaniy tadqiqotlarda esa transkripsiya izoh bilan birga qo'llaniladi. J.-P. Vine va J. Darbelne ishlab chiqqan tarjima transformatsiyalari (modulyatsiya, adaptatsiya, ekvivalensiya) ham aynan muqobilsiz birliklarni o'girishda muhim nazariy tayanch bo'lib xizmat qiladi. O'zbek tarjimashunosligida G'. Salomov va Q. Musayevlarning tadqiqotlari ushbu masalada milliy tajribani umumlashtirib beradi.

Xulosa

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, fransuz va o'zbek tillarida xarakter ifodalovchi muqobilsiz leksik birliklar har bir xalqning milliy dunyoqarashi, axloqiy ideallari va madaniy tajribasi bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli bunday so'zlarni boshqa tilga bir so'z bilan, to'liq muqobil tarzida o'girish ko'p hollarda imkonsizdir. Tarjimada ma'no yo'qotishlarining oldini olish uchun tarjimon denotativ ma'nodan tashqari konnotativ va madaniy ma'nolarni ham hisobga olishi, zarur o'rinlarda tavsifiy hamda izohli tarjimadan foydalanishi lozim. Bunday yondashuv ikki madaniyat o'rtasidagi muloqotni ta'minlaydi va tarjimaning adekvatligini oshiradi. Mavzu kelgusida korpus materiallari asosida kengroq tadqiq etilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.
2. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. – 343 с.
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. – М.: Русский язык, 1990. – 246 с.
4. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.
5. Виноградов В.С. Введение в переводоведение. – М.: Изд-во ИОСО РАО, 2001. – 224 с.
6. Vinay J.-P., Darbelnet J. Stylistique comparée du français et de l'anglais. – Paris: Didier, 1958. – 331 p.
7. Mounin G. Les problèmes théoriques de la traduction. – Paris: Gallimard, 1963. – 296 p.
8. Salomov G'. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1983. – 232 b.
9. Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2005. – 352 b.
10. Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: O'zbekiston, 2016.